

**ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/CONSTITUTIONAL LAW/
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО**

<https://doi.org/10.59546/18290744-2025.1-3-13>

ՀԵՐԲԵՐՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

HERBERT HARUTYUNYAN
PhD Student at the Chair of Constitutional Law of Yerevan State University

ГЕРБЕРТ АРУТЮНЯН
Соискатель кафедры конституционного права ЕГУ
<https://orcid.org/0000-0003-4878-1080>

**ԻՐԱՎԱԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

**FUNDAMENTALS OF COMMUNICATION BETWEEN LEGAL
AWARENESS AND POLITICAL AWARENESS**

**ОСНОВЫ КОММУНИКАЦИИ МЕЖДУ ПРАВОВЫМ И
ПОЛИТИЧЕСКИМ СОЗНАНИЕМ**

Ներածություն

Իրավագիտակցությունը և իրավական մշակույթը մարդկության կողմից կուտակած իրավական արժեքների, պատկերացումների, զգացումների և սովորույթների ամբողջությունն է: Այդ իսկ պատճառով իրավագիտակցությունը և իրավական մշակույթը սոցիալ-քաղաքական զարգացման կարևոր նախապայմաններից են: Այս արժեքները նույնպես, ինչպես ավանդական մշակութային արժեքները, պաշտպանության կարիք ունեն: Իրավագիտակցությունը և իրավական մշակույթը կարելի է համարել ազգային իրավական բաղադրատարրերի՝ իրավակարգի, իրավական համակարգի ինքնատիպության և արժեհամակարգի վերարտադրության միակ համընդգրկուն ձևը: Իրավական մշակույթը գործառնում է մշակույթի մյուս՝ քաղաքական, բարոյական, գեղագիտական, կրոնական ոլորտների հետ համագործակցության միջոցով: Իրավական մշակույթը և քաղաքական մշակույթն ունեն բավականաչափ ընդհանրություններ, քանի որ պետության, քաղաքական իշխանության, քաղաքական կազմակերպությունների միջև փոխհարաբերությունները ձևավորվում և գործառնում են նաև իրավական դաշտում: Այդ հարաբերությունները, առաջին հերթին լինելով քաղաքական, այնուամենայնիվ չեն սահմանափակվում բացառապես քաղաքական օրինաչափություններով և չեն բացառում դրանց իրավական կողմը: Այս ամենի հետ մեկտեղ հարկ է ընդգծել իրավական և քաղա-

քական մշակույթների փոխլրացման և փոխներգործության կարևորության մասին, քանի որ ժողովրդավարական վարչակարգի պայմաններում անհատի մոտ հնարավոր է ձևավորել սոցիալապես համապատասխան և օրինապահ վարք միայն քաղաքական և իրավական մշակույթների միասնության միջոցով:

Հիմնական հետազոտություն

Իրավական մշակույթն իր բովանդակությամբ ավելի ընդգրկում և որակապես հագեցած երևույթ է, քան իրավագիտակցությունը: Այն ընդգրկում է հասարակության ամբողջ իրավական կյանքը, իրավունքի՝ որպես սոցիալական վերահսկողության ինստիտուտի գործառնության ամբողջական մեխանիզմը: Իրավագիտակցության վիճակը և զարգացումը մեծապես պայմանավորված են հասարակության, ինչպես նաև անհատի իրավական մշակույթի կատարելագործման մակարդակով, քանի որ այն ներառում է հասարակական հարաբերությունների նորմերի և կանոնների, անձի իրավական սոցիալականացման, նրա հոգևոր-բարոյական ներուժը: Իրավունքն իր ձևավորման և զարգացման գործում որոշիչ ազդեցություն է թողել ոչ միայն տնտեսության և քաղաքականության, այլև մշակույթի վրա: Իրավունքը չի կարող ավելի բարձր լինել, քան հասարակության իրավական մշակույթի մակարդակը: Անհնար է բարձրացնել հասարակության իրավական և քաղաքական գիտակցությունը, եթե հասարակության իրավական-քաղաքական մշակույթի մակարդակը ցածր է: Իրավական-քաղաքական մշակույթի արդիականացման պայմաններում է միայն հնարավոր հասարակության մեջ որակապես նոր իրավական և քաղաքական գիտակցության ձևավորումը: Իրավունքը հասարակության մեջ ազատ քաղաքացիների գոյության կարևորագույն պայմանն է: Առօրյա-գործածական իրավագիտակցությունը գնահատում է գործող օրենքների համապատասխանությունը բարոյական պահանջմունքներին, իսկ տեսական իրավական մտածողությունը դիտարկում է գործող իրավունքի սոցիալ-քաղաքական նշանակությունը, վերջինիս համապատասխանությունը ռացիոնալ պահանջմունքներին, որոնք օբյեկտիվորեն պայմանավորված են հասարակական-քաղաքական կյանքում տեղի ունեցող գործընթացներով¹: Գիտակցությունը գոյություն չունի հասարակությունից դուրս, քանի որ այն տվյալ իրականության օբյեկտիվ արտացոլումն է: Հետևաբար՝ իրավագիտակցությունը ուղղակիորեն կախված է կոնկրետ հասարակության ձևից²: Իրավագիտակցությունը մարդկանց պատկերացումներն ու գիտելիքներն են գործող իրավունքի վերաբերյալ: Օրենքը ներգործում է իրավագիտակցության ձևավորման վրա, իսկ վերջինս էլ իրագործվում է իրավունքի և արդարադատության մեջ: Ինչպես իրավունքը, այնպես էլ իրավագիտակցությունն առաջացել և զարգանում են որոշակի տնտեսական հիմքի վրա և կապված են հասարակական դասերի և պետության առաջացման հետ³: Իրավագիտակցությունը լայնորեն կապված է նաև հասարակության գիտակցության այլ ձևերի հետ՝ քաղաքական, բարոյական, կրոնական, փիլիսոփայական, գեղագիտական: Ընդ որում, մեր կարծիքով, իրավագիտակցության վրա ամենաեական ազդեցությունն ունեն քաղաքական, բարոյական և կրոնական գիտակցությունները:

Քաղաքական գիտակցությունը, ինչպես և իրավագիտակցությունը, բավականաչափ բարդ երևույթ է: Քաղաքական գիտակցությունը բնորոշում է անհատի քաղաքական սոցիալականացման ամբողջական գործընթացը, որը պայմանավորում է վերջինիս ունակությունը

¹ Տե՛ս *Спиркин А.*, Философия, Учебник, 2-е изд., М., Гардарики, 2006, с. 660.

² Տե՛ս *Мясоутов О.*, Политическое сознание: социально-философский анализ, <http://conf.sfu-kras.ru/sites/mn2012/thesis/s034/s034-044.pdf>. /12.03.2013/.

³ Տե՛ս *Спиркин А.*, Философия. Учебник. 2-е изд., М., Гардарики, 2006, с. 658.

քաղաքական ոլորտում հատուկ քաղաքական գործառույթների իրականացման, կառավարման մարմինների հետ համագործակցության միջոցով սեփական կարողություններն իրականացնելու համար: Քաղաքական գիտակցության կառուցվածքային տարրերն են քաղաքական նորմերն ու արժեքները, քաղաքական համոզմունքներն ու պատկերացումները, տեսական և էմպիրիկ գիտելիքները, որոնք ձևավորվում են անձի սոցիալականացման քաղաքական գործընթացում: Կառուցվածքային առումով քաղաքական գիտակցությունը բաղկացած է կայուն և փոփոխական բաղադրամասերից: Օրինակ՝ գաղափարախոսական ընտրության հիմքում ընկած են կայուն սոցիալ-քաղաքական արժեքներ՝ ժողովրդավարություն, ազատություն, հավասարություն և այլն: Քաղաքական գիտակցության փոփոխական տարրերը կապված են ընթացիկ պահի վերագնահատման հետ: Մասնագիտական գրականության մեջ տարբերում են քաղաքական գիտակցության տեսական, էմպիրիկ, պետական և կենցաղային մակարդակները: Քաղաքական գիտակցությունն իրականացնում է կարգավորման, ճանաչողական, արժեքավորման, հավաքագրման, կանխատեսման, նորմատիվային և այլ գործառույթներ⁴: Քաղաքացիների քաղաքական գիտակցությունը որոշվում է տվյալ հասարակության տնտեսական և պետական կարգով: Քաղաքականությունը, քաղաքական պայքարը ներթափանցում են մարդկանց կենսագործունեության բոլոր ոլորտները և հասարակական գիտակցության բոլոր ձևերի մեջ⁵: Բնականաբար, քաղաքական գիտակցությունը միաբովանդակ չէ, քանի որ այն ներառում է տարբեր դասերի և շերտերի, սոցիալական խմբերի, պետության և կառավարության, իշխանության ճյուղերի միջև փոխհարաբերությունները: Ոչ միայն սոցիալ-տնտեսական, այլև հասարակության հոգևոր կյանքը հարաբերական կախվածության մեջ են գտնվում քաղաքական գիտակցությունից:

Քաղաքական և իրավական գիտակցության միջև փոխկապակցվածությունը բավականին սերտ է: Իրավագիտակցությունն ազդեցություն է գործում քաղաքական դաշտի վրա դրական իրավունքի ձևավորման միջոցով: Իրավական նորմերի ստեղծման գործընթացում ձևավորվում են պետության, քաղաքական իշխանության գործունեության քաղաքական-իրավական չափանիշները: Իրավունքի միջոցով քաղաքական իշխանությունը իրականացնում է քաղաքական կարևորագույն գործընթացների և քաղաքական հարաբերությունների կարգավորումը: Քաղաքական և իրավական գիտակցության փոխկապակցվածությունը պետք է ուղղված լինի հասարակության ընդհանուր բարեկեցությանը, տարբեր սոցիալական շերտերի շահերի և պահանջմունքների հավասարակշռմանը: Սա նաև քաղաքական իշխանության մենաշնորհային գործառույթներից է: Միայն այս պարագայում քաղաքական իշխանությունը կարող է լինել ուժեղ և կայուն: Պատահական չէ, որ Հայաստանում պետական-իշխանական հարաբերություններում դժվարությունները հիմնականում պայմանավորված են քաղաքական և իրավական գիտակցության ցածր մակարդակով, ինչը հաճախ դրսևորվում է քաղաքական լարվածությամբ, բախումներով, արմատականությամբ և իրավական նիհիլիզմով: Իրավագիտակցությունը կարևորագույն գործիք է քաղաքական իշխանության համար անհատ-պետություն, հասարակություն-պետություն փոխհարաբերություններում ներդաշնակության հասնելու նպատակով: Դրա անտեսումը կարող է հանգեցնել ապակառուցողական գործընթացների, քաղաքական և սոցիալական կոնֆլիկտների: Բավականին ուշագրավ է իրավագիտակցության և քաղաքական գիտակցության փոխհարաբերակցության հիմնախնդիրը: Դրանք չափազանց մոտ են միմյանց և հաճախ գրվում են միասին (իրավաքաղաքական գիտակցու-

⁴ Տե՛ս Պողոսյան Վ., Միրումյան Կ., Բաբաջանյան Ա., Աստվածատուրով Ս. Քաղաքագիտություն հանրագիտական բառարան., Եր., Լինգվա հրատ., 2004, էջ 76-77:

⁵ Տե՛ս Спиркин А., Философия. Учебник. 2-е изд., М., Гардарики, 2006, с. 654.

թյուն): Յուրաքանչյուր սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական ուժ ունի իր իրավագիտակցությունը և, պայքարելով ու հասնելով քաղաքական իշխանության, փորձում է կենսագործել այդ իրավագիտակցությունը լեգիտիմ իրավաքաղաքական համակարգում: Այս երևույթի դրսևորումը կարելի է տեսնել նաև Հայաստանի Հանրապետությունում, որտեղ քաղաքական իշխանությունը ստանձնած յուրաքանչյուր ուժ պայքարել է սահմանադրական և տարաբնույթ օրենսդրական բարեփոխումների իրականացման համար՝ փորձելով դրանք համապատասխանեցնել իր իրավագիտակցությանը (օրինակ՝ ՀՀ Սահմանադրության փոփոխություն 2005 թվականին և բազմաթիվ օրենսդրական փոփոխություններ):

Իրավաքաղաքական գիտակցությունն անհատի և հասարակության սոցիալ-հոգևոր կյանքի բնական բաղադրատարրն է և քաղաքական հարաբերությունների կարևոր բաղկացուցիչը: Իրավաքաղաքական գիտակցությունը ձևավորվում է երեք բաղադրատարրերի միջոցով՝ ռացիոնալ, զգայական և իռացիոնալ: Ռացիոնալ բաղադրատարրերն են՝ ընդհանրացված գաղափարները, հայեցակարգերը, պատկերացումները, նորմերը, կարծիքները և այլն: Զգայական բաղադրատարրերն են՝ գնահատականները, տրամադրությունները, ցանկությունները և այլն: Իսկ իռացիոնալ բաղադրատարրերն են՝ գիտակցությամբ չպատճառաբանված սուբյեկտիվ ձևերը, ուտոպիաները և երևակայությունը: Նկատենք, որ ռացիոնալ, զգայական և իռացիոնալ պատկերացումները փոխկապակցված են: Քաղաքական իրականության ռացիոնալ ձևը չի կարող առաջանալ առանց զգայական ընկալման, ինչը խթանում է մտածողության գործընթացը: Իռացիոնալ պատկերացումները, օրինակ՝ քաղաքական առասպելները ևս կապված են զգայական և ռացիոնալ պատկերացումների հետ⁶:

Քաղաքական իրականության արտացոլման տեսանկյունից իրավաքաղաքական գիտակցությունը կարող է լինել տեսական և առօրեական: Ըստ իր ուղղվածության՝ այն կարող է լինել ժողովրդավարական, ավտորիտար, ավանդական, ժամանակակից, հպատակային, արդարացի, խռովարար և այլն: Ըստ սուբյեկտների՝ կարելի է տարբերել իրավաքաղաքական գիտակցության սոցիալ-խմբային, ազգային-էթնիկական, կրոնական, կորպորատիվ, անհատական և այլ ձևեր: Իրավաքաղաքական գիտակցության բազմազանությունը կարող է ավելանալ, եթե այն դիտարկվի քաղաքական գործընթացների կոնկրետ սուբյեկտների և օբյեկտների տեսանկյունից (գլոբալ, տարածաշրջանային խնդիրներ, պատերազմ, խաղաղություն, շրջակա միջավայր և այլն): Հասարակական գիտակցության քաղաքականացումը կապված է ճգնաժամային, հեղափոխական իրավիճակների, քաղաքական վարչակարգերի, իշխանության կրողների փոփոխության, քաղաքական համակարգերի, իրավաքաղաքական վարքագծի հիմքերի փոխակերպման հետ: Հասարակական գիտակցության քաղաքականացումը, որպես կանոն, սկսվում է հասարակության սոցիալական կառուցվածքի ստորին և վերին շերտերից: Իսկ հասարակության միջին շերտերն առավել քիչ են ենթարկվում քաղաքականացման գործընթացին: Քաղաքական հարաբերությունների, քաղաքական գործընթացների և դրանց հնարավոր զարգացումների էության ընկալման համար կարևոր է վերլուծել զանգվածային, սոցիալ-խմբային և անհատական իրավաքաղաքական գիտակցությունները: Զանգվածային իրավաքաղաքական գիտակցությունն առավել միանման, բոլորի կողմից ճանաչված քաղաքական գաղափարների, հայացքների, քաղաքական իշխանության կառուցվածքի և սոցիալական կառավարման սկզբունքների ամբողջությունն է: Այն առաջանում և զարգանում է հասարակական կյանքի քաղաքականացման, դրա նորմերի և սկզբունքների միավորման

⁶ См. Варламова Н., Политико-правовое сознание и развитие самоуправления. Готовность к самоуправлению как качество политико-правового сознания. М., /Диссертация канд. юрид. наук/, 1991, с. 95- 105.

գործընթացում՝ հիմնվելով պատմական և անհատական փորձի, մշակութային և բարոյական ավանդույթների, կրոնական պատկերացումների վրա: Հանգվածային իրավաքաղաքական գիտակցությունը տարբերվում է իր միատարրության աստիճանով: Կայուն քաղաքական համակարգ և զարգացած քաղաքացիական հասարակություն ունեցող պետություններում այն առավել միատարր է: Ժողովրդավարական վարչակարգերում, որտեղ կայացել են իրավական պետությունը և քաղաքացիական հասարակությունը, քաղաքական բազմակարծության սկզբունքների հիման վրա ձևավորվում և զարգանում է զանգվածային իրավաքաղաքական գիտակցությունը: Հանգվածային գիտակցության այս ձևն իր էությամբ կառուցողական է, քանի որ լայն զանգվածների իրավաքաղաքական գիտակցությունն ուղղված է ավելի լավ, հեռանկարային, արդար և ժողովրդավարական կենսամիջավայրի ձևավորմանը: Հեղափոխական-անարխիկ սկզբունքների հիման վրա ևս ձևավորվում է զանգվածային իրավաքաղաքական գիտակցություն, որը բնորոշ է խիստ բևեռացված սոցիալ-դասակարգային կառուցվածք ունեցող հասարակություններին, որտեղ իշխանական և կառավարման գործառույթներն իրականացվում են ավտորիտար մեթոդներով: Այսպիսի իրավաքաղաքական գիտակցությունը ենթարկվում է խիստ գաղափարախոսական, քարոզչական ազդեցության, ինչպես նաև սուր և հուզականորեն արձագանքում է տեղի ունեցող սոցիալ-քաղաքական գործընթացներին: Ինչ վերաբերում է խմբային իրավաքաղաքական գիտակցությանը, ապա այն առաջանում և զարգանում է տարբեր սոցիալական խմբերի փոխազդեցության ընթացքում սեփական քաղաքական շահերի բավարարման նպատակով: Խմբային իրավաքաղաքական գիտակցությունը չի կարող լինել միատարր, ինչպես և չի կարող միատարր լինել նրա սուբյեկտների սոցիալ-քաղաքական կարգավիճակը: Այդ իսկ պատճառով յուրաքանչյուր սոցիալական խմբում կարող են լինել հակասական քաղաքական դիրքորոշումներ: Բացի այդ, խմբի իրավաքաղաքական գիտակցությունը ներառում է հասարակության համընդհանուր քաղաքական արժեքները, որոնց հիման վրա ձևավորվում են հասարակական կարգի միասնականությունը և կայունությունը⁷: Քաղաքական սոցիալականացման ժամանակ անհատը յուրացնում է զանգվածային և խմբային իրավաքաղաքական գիտակցության հիմնարար տարրերը: Իրականացնելով իր շահերը՝ նա օբյեկտիվորեն համապատասխանեցնում է իր դիրքորոշումն այն սոցիալական խմբի հետ, որն իրեն ամենամոտն է: Չնայած, որ խմբային իրավաքաղաքական գիտակցությունը ձևավորվում է անհատական քաղաքական գիտակցությունների միջոցով, այն չի նույնականանում վերջինիս հետ: Անհատական իրավաքաղաքական գիտակցությունը բնութագրվում է ոչ միայն սոցիալականացման բարձր մակարդակով, այլ նաև իր յուրահատկությամբ: Յուրաքանչյուր անհատի սոցիալական փորձն անկրկնելի է: Այդ իսկ պատճառով կենսագործունեության ընթացքում իրավաքաղաքական գիտակցությունը ենթարկվում է փոփոխությունների, ինչի արդյունքում ձևավորվում են ռեակցիոն, պահպանողական կամ հեղափոխական քաղաքական դիրքորոշումներ: Անհատի, սոցիալական խմբի, հասարակության իրավաքաղաքական գիտակցությունը իրականացնում է ճանաչողական, արժեքային-կողմնորոշման, գաղափարախոսական և կանխատեսման գործառույթներ⁸:

Սուբյեկտի մոտ իրավաքաղաքական գիտակցության ձևավորումը տեղի է ունենում մի քանի փուլով՝ 1. սուբյեկտների ներգրավվածությունը քաղաքական հարաբերություններում, 2. անձի, սոցիալական խմբի, հասարակության քաղաքականացումը, 3. քաղաքական կողմնորոշումը:

⁷ Տե՛ս Черкасенко Ю., Социодинамика политико-правового сознания специалистов в военных вузах. Содержание, структура и функции политического и правового сознания личности. Ставрополь, / Диссертация канд. философских наук/, 2000, с. 24-33.

⁸ Տե՛ս նույն տեղում:

րոշումների ձևավորումը, 4. քաղաքական գիտելիքների կուտակումը, 5. քաղաքական գործողությունների գիտակցումը⁹։ Քաղաքական գործընթացներում առանձնակի կարևորություն են ստանում անձի ակտիվ սոցիալ-քաղաքական դիրքորոշումը, նրա նախաձեռնողականությունը և ինքնակարգապահությունը, պահանջների որոշակի ծավալը՝ նախևառաջ ուղղված սեփական անձին։ Այս հանգամանքը ենթադրում է անհատի կողմից իր պարտավորությունների, պետության և հասարակության հանդեպ քաղաքացիական պարտքի բարեխիղճ կատարում։ Այս պարագայում նման վարքագիծը ներթափանցում է հասարակական կառուցվածքի մեջ՝ ներառելով և՛ տնտեսական, և՛ սոցիալական, և՛ բարոյական, և՛ հատկապես քաղաքական հարաբերությունները։ Հարկ է նկատել, որ այսպիսի անհատի ձևավորումը հնարավոր է միայն ժողովրդավարական կերպափոխումների ճանապարհով, որոնք պայմանավորված են քաղաքացիական հասարակության շրջանակում իրավական պետության կառուցման գործընթացով։ Միայն այս պայմաններում է հնարավոր ինքնուրույն քաղաքական գործունեություն ծավալելու ունակությունների և հմտությունների մշակումը, քաղաքական փորձի և գիտելիքների ձեռքբերումը։ Միայն այսպիսի անձը կարող է ունենալ բարձր սոցիալ-քաղաքական, հետևաբար՝ նաև իրավական գիտակցություն։ Այսպիսի անհատն իրեն կարող է զգալ իրավաքաղաքական հարաբերությունների լիարժեք սուբյեկտ, ճիշտ ընկալել և գնահատել սեփական իրավունքները, ազատությունները և պարտավորությունները։ Քանի որ յուրաքանչյուր հասարակությունում գործում է որոշակի իրավաքաղաքական համակարգ, որը կարգավորում է մարդու կենսագործունեության բոլոր ոլորտները, անձն իր գնահատականն է տալիս իրեն շրջապատող տարբեր իրավաքաղաքական երևույթներին։

Հարկ է անդրադառնալ նաև իրավական և բարոյական գիտակցությունների հարաբերակցության խնդրին, ինչը կարևոր է քաղաքական գործընթացներում հասարակության իրավագիտակցության հիմնախնդրի ուսումնասիրության համար։

19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբի ռուս մտածողները (Ի. Իլյինը, Վ. Սոլովյովը և ուրիշներ) հաստատակամորեն ընդգծում են, որ իրավունքը բարոյականության նվազագույնն է կամ իրավաբանորեն ամրագրված բարոյականությունը։ Այս հեղինակների կարծիքով՝ բարոյականությունը հասարակության բարոյական-հումանիտար իդեալների իրականացումն է¹⁰։ Բարոյականությունը կարևորագույն սոցիալական ինստիտուտներից է և հասարակության գիտակցության կարևորագույն ձևերից մեկը։ Այն պատմականորեն ձևավորվող և զարգացող կենսական սկզբունքների, հայացքների, գնահատականների, համոզմունքների և դրանց վրա հիմնված վարքագծի նորմերի ամբողջությունն է։ Բարոյական գիտակցությունը հասարակական գիտակցության հիմնական արժեքային ձևն է, որն արտահայտում է մարդկանց պատկերացումները բարու և չարի, ազնվության և անազնվության, պարտքի ու պատասխանատվության և այլ բարոյական հասկացությունների մասին, որոնց միջոցով գնահատվում է մարդկանց վարքը։ Բարոյական գիտակցության հիման վրա կազմավորվում է հասարակության բարոյականությունը, այսինքն՝ մարդկանց վարքի և համակեցության նորմերը։ Բարոյական նորմերը համապարփակ են և շատ ավելի լայն, քան իրավական նորմերը, որովհետև դրանք ընդգրկում են ոչ միայն իրավական, այլև հակաիրավական բոլոր հարաբերությունները¹¹։

Իրավագիտակցությունը և բարոյական գիտակցությունը համագործակցում են որպես փոխլրացնող երևույթներ։ Դրանք միաժամանակ հետապնդում են միևնույն նպատակներն

⁹ Տե՛ս *Варламова Н.*, Политико-правовое сознание и развитие самоуправления. Готовность к самоуправлению как качество политико-правового сознания. М., /Диссертация канд. юрид. наук/, 1991, с. 125- 154.

¹⁰ Տե՛ս *Спиркин А.*, Философия: М., Учебник. 2-е изд., Гардарики, 2006, с. 661-667.

¹¹ Տե՛ս *Ասատրյան Մ.*, Փիլիսոփայության ներածություն, Եր., Նոյյան Տապան հրատ., 2004, էջ 372,

ու առաջադրանքները, այն է՝ հասարակական կյանքի կարգավորումն ու կատարելագործումը, անձի զարգացումն ու առաջընթացը, մարդասիրության և արդարության իդեալների հաստատումը հասարակության մեջ: Իրականացնելով իրենց գործառույթները՝ իրավունքը և բարոյականությունը փոխօգնության են հասնում միմյանց նպատակների իրագործման համար: Սուբյեկտի միևնույն արարքին տրվում են ինչպես իրավական, այնպես էլ բարոյական գնահատականներ՝ տվյալ արարքի մասին դատելով ինչպես օրենքի, այնպես էլ խղճի և պատվի տեսանկյունից: Իրավագիտակցության և բարոյական գիտակցության սերտ կապը դեռևս չի նշանակում, որ այդ գործընթացը տեղի է ունենում սահուն և առանց կոնֆլիկտների: Դրանց միջև հաճախ առաջանում են սուր հակասություններ, քանի որ բարոյական և իրավական պահանջումները հաճախ չեն, որ համընկնում են: Իրավունքի և իրավագիտակցության կողմից հասարակության բարքերի թերագնահատումը կամ, առավել ևս, անտեսումը հանգեցնում են բացասական և, երբեմն նաև, անդառնալի հետևանքների: Իրավական համակարգի կողմից հասարակության բարոյական նորմերի, սկզբունքների, արժեքների անտեսումը հանգեցնում է ազգի հոգևոր արժեքների քայքայմանը, իրավական գիտակցության, մտածելակերպի լավագույն որակների՝ օրինականության, իրավակարգի, հանդուրժողականության կորստին:

Հայ հասարակության ճգնաժամային իրավիճակի պայմաններում իրավական և բարոյական գիտակցության միջև հակասությունները ծայրահեղ կերպով սրվել են: Կտրուկ նվազել է անհատին ներկայացվող բարոյական պահանջների նիշը: Էականորեն փոխվել են անհատի հեղինակության սոցիալական և հոգևոր արժեքների չափանիշները, որոնք իրենց ազդեցությունն են թողնում նաև քաղաքական զարգացումների և գործընթացների վրա: Այս երևույթն առավելապես դրսևորվում է ընտրական գործընթացների ժամանակ, երբ ուղղակիորեն բացահայտվում է հասարակության և քաղաքական ընտրախափի իրավաքաղաքական գիտակցության ցածր մակարդակը:

Այուս կողմից, հասարակության մեջ քրեական գործոնի մեծացման արդյունքում իրավունքը և իրավագիտակցությունը իրենց կարգավորման և պաշտպանական գործառույթներով այլևս չեն կարողանում պաշտպանել հասարակությունը և անհատին բազմաթիվ հակասոցիալական երևույթներից¹²: Այս և նմանատիպ հարաբերություններում իրավական և բարոյական գիտակցությունը գտնվում են հակամարտության և հակասության մեջ: Այնուամենայնիվ, իրավական և բարոյական գիտակցությունները օժտված են գնահատման տարբեր չափանիշներով, որոնք տարբերվում են մարդկանց գիտակցության և վարքի վրա ազդեցության բնույթով և միջոցներով:

Այսպիսով՝ իրավական և բարոյական գիտակցությունները, հանդես գալով որպես հասարակական գիտակցության ինքնուրույն ձևեր, սերտորեն փոխգործակցում և փոխլրացնում են միմյանց նաև քաղաքական գործընթացներում: Ինչպես արդարացիորեն նշում է Ե. Լուկաշևան. «Իրավագիտակցությունը և իրավական նորմերը, բարոյական գիտակցությունը և բարոյական արժեքները գործում են հասարակական-քաղաքական հարաբերությունների միասնական դաշտում՝ արտացոլելով այդ նույն հարաբերությունների՝ յուրաքանչյուր ոլորտին բնորոշ առանձնահատկությունները»¹³: Ակնհայտ է, որ ժամանակակից հայ իրականության պայմաններում իրավունքը՝ որպես հասարակական-քաղաքական հարաբերությունների կարգավորիչ, չի կարող հաջողությամբ լուծել հասարակության առջև ծառացած բոլոր խնդիրները:

¹² Стёв Селиванова О., Позитивная ответственность по российскому праву. Толь., Юриспруденция, №5, МаБиБД, 1996, с. 13

¹³ Лукашева Е., Право. Мораль. Личность. М., Наука, 1986, с. 76. Тихонравов Ю., Основы философии права. М., Вестник, 1997, с. 403. Щегорцев В., Социология правосознания. М., Мысль, 1981, с. 114

որը՝ իր հիմքում չունենալով ամուր բարոյական և քաղաքական հենք: Այս պարագայում, մեր կարծիքով, արդարացի է Յու. Տիխոնրավովի մոտեցումը. «Բարոյականությունը դրականորեն է գնահատում իրավունքը, եթե վերջինիս բովանդակությունը համապատասխանում է բարոյականության արժեքներին»: Վ. Շեգորցևի պնդմամբ. «Որքան բարձր է անհատի բարոյական գիտակցության մակարդակը, այդքան բարձր են վերջինիս իրավական պատկերացումները»: Ասվածը, ամենևին, չի նշանակում, որ հասարակության մեջ կարգ ու կանոն հաստատելու համար անհրաժեշտ է թուլացնել պետական հարկադրանքի միջոցները: Այնուամենայնիվ, իրավունքը պետք է մշտապես հարստացվի հոգևոր-բարոյական բովանդակությամբ, ինչն էլ, իր հերթին, կհարթեցնի իրավական և բարոյական գիտակցության միջև առկա կամ առաջացող հակասությունները:

Այսօր մեր հասարակության բարոյական հիմքերը, կարելի է ասել, խարխված են: Մեծանում է ոչ միայն իրավական, այլև բարոյական նիհիլիզմը: Այս բացասական երևույթների հաղթահարումը հայ հասարակության սոցիալ-քաղաքական և բարոյական վերածննդի հիմնապատճառ կարող է դառնալ: Հասարակական-քաղաքական կյանքի փոխակերպման գործընթացում ուսումնասիրության կարևոր օբյեկտ է հանդիսանում հասարակության կրոնական գիտակցությունը: Կրոնական գիտակցությունը հասարակական գիտակցության ձևերից է: Իրավական և կրոնական գիտակցության փոխհարաբերակցությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ կրոնական բազմաթիվ դոգմաներ, կանոններ, ինչպիսիք են՝ «մի՛ գողացիր», «մի՛ սպանիր», ստացել են իրենց իրավական ամրագրումը դրական իրավունքում:

Հայ հասարակության իրավագիտակցությունը տարբերվում է այլ հասարակությունների իրավագիտակցությունից: Սա պայմանավորված է հայկական մշակույթում ձևավորված աշխարհընկալման հետ: Հայ հասարակության առանձնահատուկ աշխարհընկալումը պայմանավորված է Հայ առաքելական եկեղեցու գաղափարաբանությամբ: Քրիստոնեության մեջ իշխանության և պետության ուժը պայմանավորված է ոչ միայն վերջիններիս աստվածային բնույթով, այլև՝ կառավարողների և ենթակաների միջև փոխհամաձայնությամբ: Ի տարբերություն իրավագիտակցությանը՝ կրոնը ճանաչում է աշխարհը հավատքի միջոցով: Կրոնական գիտակցությունն առավել պահպանողական է, քան իրավական գիտակցությունը: Իրավական գիտակցությանը բնորոշ է օբյեկտիվ իրականության ընկալման և գիտակցման ռացիոնալ բնույթը: Այնուամենայնիվ, մեր կարծիքով, ՀՀ-ում օրենքների մշակման գործում հաշվի չի առնվում կրոնական իրավունքը, ինչը, հատկապես հայ հասարակության համար, կարծում ենք, կարևոր է: Օրենքների մշակման գործում կրոնական իրավունքի կարևորության մասին է նշում ռուս հետազոտող Մ. Բաբանը, որ գտնում է, որ պետք է հաշվի առնել կրոնական իրավունքը, քանի որ իրավագիտակցությունն իր հիմնավորումն է գտնում նաև բարոյական գիտակցության մեջ: Մեր կարծիքով, հայ հասարակության իրավագիտակցության ձևավորման գործում անհրաժեշտ է նաև հիմնվել կրոնական իրավունքի վրա:

Եզրակացություն

Ժամանակակից իրավագիտակցությունը բավականին բարդ երևույթ է ինչպես իր ներքին կառուցվածքով, այնպես էլ իր արտաքին սոցիալ-մշակութային կապերով: Այսօրվա հայ իրականության պայմաններում, երբ տեղի է ունենում համակարգային ճգնաժամ, հասարակության աննորմալ շերտավորում, հասարակության իրավագիտակցության՝ որպես սոցիալ-քաղաքական կոնսոլիդացիայի և կայացած քաղաքացիական հասարակության կարևորագույն գործոնի ձևավորումը, որը կհամապատասխանի ժամանակակից սոցիալ-քաղաքական իրականությանը, առավել քան կարևոր, և, միևնույն ժամանակ, բավականաչափ բարդ երևույթ

է: Սակայն, չնայած հասարակության իրավագիտակցության ճգնաժամային իրավիճակին, կարելի է վստահաբար պնդել քաղաքական գործընթացներում իրավագիտակցության դերի կարևորության մասին: Ինչ վերաբերում է քաղաքական գիտակցությանը, ապա վերջինս առանցքային նշանակություն ունի ժողովրդավարական հասարակության կայացման, պետության կայունության և քաղաքացու իրավունքների պաշտպանության համար: Այն խթանում է տեղեկացված և պատասխանատու քաղաքական մասնակցությունը՝ նպաստելով երկրի զարգացմանը: Այս համատեքստում՝ ժողովրդավարական իրավագիտակցության և քաղաքական գիտակցության մշակումն ու հաստատումը՝ հիմնված ազգային-մշակութային արժեհամակարգի վրա, առավելապես կարևոր են հայ հասարակության արդիականացման պայմաններում քաղաքական գործընթացների առավել արդյունավետ կազմակերպման և կառավարման, քաղաքացիական հասարակության և իրավական պետության ձևավորման համար: Ամփոփելով կարող ենք ասել, որ իրավական գիտակցությունը հենվում է քաղաքական գիտակցության վրա: Քաղաքական զարգացումները հաճախ ազդում են օրենքների ընդունման և կիրառման գործընթացի վրա: Ժողովրդավարական հասարակություններում օրենքները ձևավորվում են քաղաքացիական ներգրավվածության շնորհիվ: Քաղաքական գիտակցությունը ձևավորվում է իրավական հիմքի վրա: Ժողովրդավարական պետություններում քաղաքական գործունեությունը հնարավոր է միայն իրավական դաշտում, ինչը նշանակում է, որ քաղաքացին պետք է գիտակցի իր սահմանադրական իրավունքներն ու պարտականությունները: Իրավական անգրագիտությունը կարող է խոչընդոտել քաղաքական ակտիվությանը: Եթե քաղաքացիները չեն հասկանում իրենց իրավունքը կամ օրենքների էությունը, նրանք կարող են հեշտությամբ մանիպուլացվել քաղաքական ուժերի կողմից: Քաղաքական գիտակցությունը կարող է ազդել իրավական բարեփոխումների վրա: Գիտակից հասարակությունը կարող է պահանջել օրենքների բարեփոխում, հակակոռուպցիոն միջոցառումների իրականացում, ինչպես նաև արդարադատության համակարգի արդիականացում: Քաղաքական և իրավական գիտակցությունը սերտորեն կապված են միմյանց հետ և միասին ապահովում են իրավական պետության և ժողովրդավարական հասարակության կայունությունը: Եթե քաղաքացիները ունենան բարձր քաղաքական և իրավական գիտակցություն, նրանք կկարողանան ոչ միայն պաշտպանել իրենց իրավունքները, այլև ձևավորել ավելի արդյունավետ և արդար պետություն:

Ամփոփագիր: Աշխատանքը նվիրված է քաղաքական գործընթացներում իրավագիտակցության դրսևորման հիմնախնդրի ուսումնասիրությանը, որը կարևոր նշանակություն ունի ՀՀ-ում քաղաքացիական հասարակության ձևավորման և իրավական պետության կայացման գործում: Աշխատանքի նպատակն է Հայաստանի Հանրապետությունում ընթացող քաղաքական գործընթացներում իրավագիտակցության դերի և նշանակության վերհանումը, քաղաքացիական հասարակության և իրավական պետության կայացման գործում իրավագիտակցության նշանակության իմաստավորումը: Աշխատանքում վերլուծվել են քաղաքական սոցիալականացման և հասարակություն-պետություն փոխհարաբերությունների համատեքստում իրավագիտակցության նշանակությունը, Հայաստանի Հանրապետությունում քաղաքացիական հասարակության ձևավորման գործում իրավագիտակցության տեղը և դերը, վեր են հանվել հայ հասարակության իրավագիտակցության առանձնահատկությունները, կարևորվել է իրավագիտակցության անհրաժեշտությունը իրավական պետության կայացման գործում: Ուսումնասիրվել է հայ հասարակության մոտ իրավագիտակցության հակասականությունը: Մի կողմից քաղաքացիական հասարակության մի հատվածի մոտ առկա է իրավագիտակցության բարձր մակարդակ, ինչը դրսևորվում է քաղաքացիների կողմից իրենց շահերի և իրավունքների պաշտպանության համար իրականացվող քաղաքացիական նախաձեռնություններում: Իսկ մյուս կողմից, ընդհանրական իմաստով, հասարակության մոտ բացահայտվել է իրավագիտակցության շատ ցածր մակարդակ, որոշ հարցերում, նույնիսկ, բացարձակ անտեղյակություն:

Իրավական պետության ձևավորումը միանշանակ հնարավոր է բարձր իրավագիտակցության դեպքում: Իհարկե, իրավական պետության ձևավորումը չի կարող տեղի ունենալ առանց որոշակի քաղաքական գործընթացների, քանի որ դրանք, ինչպիսիք են օրինակ՝ սահմանադրական պետության, իշխանության բաժանման, օրենքի գերակայության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության մասին գաղափարները, հնարավոր է կյանքի կոչել միայն քաղաքական կամքի առկայության դեպքում: Չէ՞ որ առանց քաղաքական կամքի՝ վերը նշված գաղափարները, որոնք հանդիսանում են իրավական պետության հիմքը, կմնան զուտ հռչակված սկզբունքներ առանց իրական գործնական կիրառության: Հետևապես՝ այս քաղաքական գործընթացում առաջնային դերակատարը պետությունն է, որը միակ ինստիտուտն է, որ կարող է հասարակությունն ուղղորդել իրավական պետության ձևավորման ճանապարհով:

Annotation. The work is dedicated to the study of the issue of the manifestation of legal awareness in political processes, which is of great importance in the formation of civil society and the establishment of a legal state in RA. The aim of the work is to highlight the role and importance of legal awareness in the ongoing political processes in the Republic of Armenia, to understand the importance of legal awareness in the establishment of civil society and the legal state. The work analyzed the importance of legal awareness in the context of political socialization and society-state relations, the place and role of legal awareness in the formation of civil society in the Republic of Armenia, highlighted the features of legal awareness in Armenian society, and highlighted the importance of legal awareness in the establishment of a legal state.

On the one hand, a section of civil society has a high level of legal awareness, which is manifested in civil initiatives carried out by citizens to protect their interests and rights. And on the other hand, in a general sense, a very low level of legal awareness was revealed among the public, even absolute ignorance in some issues. The formation of a legal state is definitely possible in the case of high legal awareness. Of course, the formation of a legal state cannot take place without certain political processes, because they, for example, the ideas about the constitutional state, the separation of powers, the rule of law, the protection of human rights and freedoms, are possible. can be implemented only if there is political will. Without political will, the above-mentioned ideas, which are the basis of the legal state, will remain merely declared principles without real practical application. Therefore, the primary actor in this political process is the state, which is the only institution that can guide the society in the formation of the legal state by road.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению вопроса проявления правосознания в политических процессах, что имеет большое значение в формировании гражданского общества и становлении правового государства в РА. Цель работы – подчеркнуть роль и значение правосознания в происходящих политических процессах в Республике Армения, понять значение правосознания в становлении гражданского общества и правового государства. В работе проанализировано значение правосознания в контексте политической социализации и отношений «общество-государство», место и роль правосознания в формировании гражданского общества в Республике Армения, выделены особенности правосознания в армянском обществе, выделены значение правосознания в становлении правового государства. С одной стороны, часть гражданского общества обладает высоким уровнем правосознания, что проявляется в гражданских инициативах, осуществляемых гражданами по защите своих интересов и прав. А с другой стороны, в общем смысле среди населения выявился очень низкий уровень правосознания, вплоть до абсолютного невежества в некоторых вопросах. Формирование правового государства определено возможно при высоком правосознании. Разумеется, формирование правового государства не может происходить без определенных политических процессов, поскольку они, как и идеи правового государства, разделения властей, верховенства права, защиты прав и свобод человека, могут быть реализованы только в условиях наличия политической воли. Без политической воли вышеупомянутые идеи, являющиеся основой правового государства, останутся лишь декларируемыми принципами без реального практического применения. Поэтому основным действующим лицом в этом политическом процессе является государство, которое является единственным институтом, который может руководить обществом в формировании правового государства.

Բանալի բառեր - իրավական մշակույթ, իրավակարգ, իրավաքաղաքական գիտակցություն, քաղաքական իրականություն, հասարակական գիտակցություն, քաղաքական վարչակարգ, ժողովրդավարական վարչակարգ, բարոյական գիտակցություն, կրոնական գիտակցություն, քաղաքացիական նախաձեռնություն:

Keywords: legal culture, legal system, legal and political awareness, political reality, public consciousness, political regime, democratic regime, moral awareness, religious consciousness, civic initiative.

Ключевые слова: правовая культура, правовая система, правовая и политическая осведомленность, политическая реальность, общественное сознание, политический режим, демократический режим, моральное сознание, религиозное сознание, гражданская инициатива.

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Ապիյան Ն., Պետրոսյան Ա., Իրավական պետություն և օրինականություն: /2-րդ հրատարակություն, լրացված և վերամշակված/ ԵՊՀ, Եր., Տիգրան Մեծ հրատ., 2001, 288 էջ:
2. Հարությունյան Մ., Արդի հայ հասարակությունը և օտարված գիտակցության փիլիսոփայությունը, Եր., Նաիրի հրատ., 2014, էջ 648:
3. Ներսեսյանց Վ., Իրավունքի և պետության տեսություն, Երևան, Նաիրի հրատ., 2001, 300 էջ:
4. Ստեփանյան Հ., Իրավունքի գոյաբանություն, Եր., Եվրոպրինտ հրատ., 2012, 224 էջ:
5. Алексеев С., Общая теория права, В 2 т., Т. 1, М., Юрид. лит., 1981, 215 с.
6. Апресян Р., Гражданское неповиновение - в политической теории и социальной практике (Джон Ролз и Мохандас Ганди), Насилие и ненасилие: Философия, политика, этика / Под ред. Р. Г. Апресяна, М., МИОС, 2003, с.54-70.
7. Баранов П., Институты гражданского общества в правовом пространстве современной России: Ростов-на-Дону, Дисс. ... канд. юрид. наук. 2003. с. 22.(Грудцына Л. К вопросу о формировании государственной концепции развития гражданского общества в России // журнал «Экономика и право. XXI век» №1 (январь*март) 2010г. www.economy.law-books.ru/1-1-10/7-1-1-10.doc 18/07/2014).
8. Бегинин В., Общественное правосознание и государственность / Под ред. В.А. Шабалина.: Изд-во Саратов. ун-та, Сар., 1993, с. 130.
9. Бельский К., Формирование и развитие социалистического правосознания. Высш. шк., М., 1982, 183 с.
10. Варламова Н., Политико-правовое сознание и развитие самоуправления. Готовность к самоуправлению как качество политико-правового сознания. /Диссертация канд. юрид. наук/М., 1991, 175 с.
11. Остроумов Г., Правовое осознание действительности. Наука, М., 1969, 173 с.
12. Черкасенко Ю., Социодинамика палитико-правового сознания специалистов в военных вузах. Содержание, структура и функции политического и правового сознания личности. /Диссертация канд. философских наук/, Ставрополь, 2000, 138 с.
13. Cowan D., Legal Consciousness: Some Observations, The Modern Law Review, Volume 67, Issue 6, London, 2004, p. 928-958.
14. Rawls J. A., Theory of Justice. Cambridge, Ma., The Balknap Press of Harvard U.P., 1971, 538 p.

Հարությունյան Հ. - ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ, էլիասցե՝ herbert.harutyunyan@ysu.am:

Ներկայացվել է խմբագրություն 09.01.2025 թ., տրվել է գրախոսության 09.01.2025 թ., երաշխավորվել է ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի վարիչ, ի. գ. թ., դոցենտ Վ. Այվազյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 22.04.2025 թ.: